

Álvaro FLÓREZ ESTRADA, *Curso de economía política*. Edición y estudio preliminar por Salvador Almenar. Introducción de Ernest Lluch. Col. «Clásicos del Pensamiento Económico Español», 5. 2 vols. Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1980. CXXXIII + 1.038 ps.

La publicació de la present edició crítica preparada per Salvador Almenar sobre el *Curso de economía política* de Flórez Estrada¹ representa un avenç important per a l'escassa investigació que es fa a Espanya en el camp de la història del pensament econòmic, alhora que implica de poder assolir una major precisió en el coneixement de les idees econòmiques del gran economista asturià. El rigor metodològic aplicat per Almenar recorda, com assenyala Lluch a la seva *Introducción*, el treball de Piero Sraffa (en què col·laborà Maurice H. Dobb) a *The Works and Correspondence of David Ricardo* (Londres 1950) o l'edició preparada per Edwin Cannan i apareguda el 1904 sobre *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* d'Adam Smith.

Almenar, l'especialista que ha dedicat probablement més pàgines escrites a l'estudi del pensament de Flórez Estrada,² autor sobre el qual se centra una part important de la seva tesi doctoral *La introducción de la economía política en España (1790-1850)*. *Librecambio, reforma agraria y de la hacienda en Alvaro Flórez Estrada y José Canga Argüelles* (Universitat de València 1976),³ no parteix des de zero. A partir dels anys cinquanta es produeix a Espanya un interès per la figura de Flórez, de la mà de José Luis Sampedro,⁴ Sabino Alvarez

1. El text adoptat com a base per l'«editor» Almenar és el de la 4.ª edició, del 1835 (Imp. de D. M. de Burgos, Madrid, reimpressa a Caracas el 1840), perquè és la més significativa i la primera que aparegué a Espanya. Els anys de publicació de les altres edicions són els següents: 1.ª edició, Londres 1828; 2.ª ed., París 1831; 3.ª ed. (*Cours eclectique d'économie politique*, traduït per L. Galibert), París 1833; 5.ª ed., Madrid 1840; 6.ª ed., Madrid 1848; i 7.ª ed., Oviedo 1852. Aquesta 7.ª edició fou la que s'inclougué dins el volum I de les *Obras de Alvaro Flórez Estrada* (Madrid 1958).

2. Cal citar els articles següents d'Almenar: *Alvaro Flórez Estrada, el primer economista ricardiano español. Apuntes sobre la evolución de su pensamiento económico de 1810 a 1828*, a «Anales de Economía», 3.ª època, núm. 20 (octubre-desembre de 1973); *Alvaro Flórez Estrada y la tributación. Economía ricardiana y reforma fiscal en España en el segundo tercio del siglo XIX*, a «Hacienda Pública Española», núm. 38 (1976); i *Agrarismo y librecambio en la crisis del antiguo régimen. El primer modelo de crecimiento económico de Alvaro Flórez Estrada*, a «Información Comercial Española», núm. 517 (setembre de 1976).

3. Almenar afegí com a apèndix documental a la seva tesi doctoral la present edició crítica.

4. Vegeu el seu article *Flórez Estrada y la Hacienda*, publicat a «Anales de Economía» (Madrid 1950).

Gendín,⁵ Juan Uría Riu,⁶ Miguel Artola⁷ i Luis Alfonso Martínez Cachero.⁸

En un dels seus primers treballs, a l'article publicat el 1973 a «Anales de Economía», Almenar —coincidint amb Ernest Lluch—⁹ ja advertia que, en contra del que pensava Martínez Cachero, Flórez no era pas un innovador en molts aspectes. Per exemple, si en estudiar l'economia política Flórez aplicava l'esquema expositiu producció-distribució-canvis-consum, no era perquè innovés, sinó perquè s'inspirava en els criteris introduïts per James Mill en els seus *Elements of Political Economy* (1821). En aquest mateix article primerenc, Almenar ja indicava que la definició del concepte de renda era extreta, de primer, dels *Principles of Political Economy* (1820), de Thomas Robert Malthus, i que, a partir de la quarta edició del seu *Curso de economía política* (1835), Flórez adoptaria la teoria de la renda de Richard Jones. Quan Flórez criticava les reminiscències fisiocràtiques de la *Riquesa de les nacions* d'Adam Smith no era pas original, car no feia més que seguir els escrits de J. R. Mac Culloch i del mateix David Ricardo. Tal com assenyala Almenar, Flórez ja advertia que s'inspirava en diversos llocs quan escrivia, en el pròleg del seu *Curso*: «*Al proponerme escribir esta obra, mi objeto no tanto ha sido anunciar verdades nuevas, como contribuir a que se extendiese i jeneralizase en estos países el conocimiento de tan importante ciencia. No he dudado por esta razón apropiarme las ideas de los economistas más sabios de Europa, i aun adoptarlas literalmente, cuando me ha parecido estar expresadas con exactitud i claridad*» (*Curso*, 4.ª ed., I, p. 11 de l'edició d'Almenar).

Dins de la present edició crítica, Almenar publica un *Estudio preliminar. El pensamiento de A. Flórez Estrada. Economía ricardiana y reformismo radical* (ps. xxxv-cxxiii), que li serveix per exposar tant el mètode i els criteris seguits en l'edició com la síntesi, ara com ara la més completa i erudita, sobre el pensament econòmic de Flórez Estrada. Bàsicament hom intenta, seguint el punt de vista dialèctic d'A. Macchioro, fer tant una «història endògena del pensament» com una «història de les eleccions de pensament, és a dir, decisions ètico-civils que afecten l'esfera política i social». No es tracta ací, per tant, de fer un retrat del pensament de Flórez en un moment determinat de la seva vida, sinó de donar el film de la seva evolució.

Almenar explica els trets més rellevants de la biografia de l'autor que estudia, com va rebent les diferents influències ideològiques, quan va introduint idees noves dins del *Curso*. Hom detecta quatre punts de referència bàsics en el pensament de Flórez: 1) el grup ricardià (Ricardo, J. Mill, J. R. Mac Culloch), la qual cosa fa que Flórez hagi estat el primer ricardià dins d'un país poc propens a utilitzar l'esquelet teòric de Ricardo; 2) el grup format per J. B. Say i H. Storch; 3) el grup, menys homogeni, format per Sismondi i, d'ençà de la 4.^a

5. Vegeu *Un folleto interesante de Flórez Estrada*, al «Boletín del Instituto de Estudios Asturianos», núm. 24 (1955).

6. Entre els treballs de Juan Uría consultats per S. Almenar cal destacar *Asturias en la segunda mitad del siglo XVIII*, a «Anales de la Universidad de Oviedo», xiv (1949); *Flórez Estrada en París, 1830-1834*, «Archivum», v, 1 (Oviedo 1955); i *Don Alvaro Flórez Estrada, correspondiente de la Academia de Ciencias Morales y Políticas de París*, separata de la «Revista de la Escuela Social de Oviedo» (1960).

7. Vegeu la *Introducción. Vida y obra de D. Alvaro Flórez Estrada, a Obras de Alvaro Flórez Estrada*, I, Estudio preliminar i edició de Miguel Artola Gallego, «Biblioteca de Autores Españoles», t. 112 (Madrid, Ediciones Atlas, 1958), ps. VII-XLIV.

8. Vegeu el seu *Prólogo* a les *Obras de Alvaro Flórez Estrada*, II, Estudio preliminar de Luis Alfonso Martínez Cachero, «Biblioteca de Autores Españoles», t. 113 (Madrid, Ediciones Atlas, 1958), ps. VII-L. Vegeu també *Alvaro Flórez Estrada. Su vida, su obra y sus ideas económicas* (Oviedo, Instituto de Estudios Asturianos del Patronato José María Quadrado, CSIC, Diputación de Asturias, 1961).

9. Ernesto LLUCH, *Notas a la edición de la obra de Alvaro Flórez Estrada*, a «Anales de Economía», 2.ª època, núm. 8 (octubre-desembre de 1964), ps. 813-819.

edició del *Curso*, per Richard Jones, a partir dels quals Flórez començaria a distanciar-se de les idees de Ricardo; i 4) la tradició autòctona representada per Jovellanos i Canga Argüelles. A part aquests quatre grups, Almenar detecta també influències provinents d'A. Smith, T. R. Malthus i R. Torrens.

Les tres primeres edicions del *Curso* són, formalment, molt semblants. Els canvis més significatius són introduïts a partir de la 4.ª edició, en la qual, per exemple, Flórez adopta la crítica feta per R. Jones a la teoria ricardiana de la renda. El professor valencià defineix formes diferents emprades per Flórez per apropiari-se —o utilitzar— el pensament d'un altre autor; succintament, aquestes consisteixen a: 1) traduir o extractar paràgrafs, arguments o capítols sencers d'altres autors; 2) resumir parts d'altres textos; i 3) fer citacions literals d'altres autors.¹⁰ Una de les primeres conclusions generals d'Almenar és que a partir només de l'estudi de les traduccions no es pot inferir la influència real d'un científic estranger, car la traducció «suposa nivells desiguals d'adaptació i de reformulació», tal com es desprèn de l'anàlisi de l'evolució del contingut del *Curso*. Cal constatar que la investigació d'Almenar ha hagut d'implicar, entre altres coses, per un costat la lectura simultània i paràgraf per paràgraf de les set edicions de l'obra cabdal de l'economista asturià, i, per un altre costat, la comparació sistemàtica amb els principals tractats d'economia política dels clàssics, prèviament buidats de la forma més completa possible a través d'índexs temàtics.

Les idees de Flórez sobre el lliurecanvisme, les crisis, la teoria monetària, el valor o la distribució són sistematitzades amb rigor, tot detectant-ne la procedència i les transformacions que van configurant els canvis en el model teòric, tots enfocats vers el creixement econòmic i el canvi social d'Espanya i sostinguts per un pensament polític radical. Si el primer model és el de Mac Culloch, «un esquema de síntesi de les premisses d'Adam Smith sobre la divisió del treball i l'acumulació de capital a la llum dels teoremes ricardians sobre la distribució, afegint-hi al mateix nivell la "seguretat de la propietat"»,¹¹ Flórez posa també l'accent sobre la construcció d'un sistema de comunicacions, la instrucció dels treballadors, l'ensenyament públic i gratuït i la circulació lliure de treballadors estrangers com a mesura que tendiria a millorar la tecnologia aplicada. Quant al sistema impositiu, si a les dues primeres edicions (1828 i 1831) hom sosté l'opinió ricardiana consistent en la necessitat de la incidència final dels impostos sobre el producte net o el capital, més tard hom es basarà en l'impost sobre la renda pura del sòl com a impost central, bo i acceptant, però, certs impostos indirectes.

Dins del *Curso* no manquen referències a la situació econòmica d'Espanya, país retardat però amb possibilitats, això no obstant, de fer un salt endavant. Flórez pensava, segons indica Almenar, que les causes principals del retard residien en pertorbacions monetàries, el sistema prohibitiu, la presència de relacions feudals, la parceria i la pobresa dels camperols, la irracionalitat del sistema tributari i el desenvolupament escàs de les comunicacions. El creixement es produiria, d'acord amb Flórez, si s'unificava el mercat intern (la connexió de l'interior amb el litoral), si s'abolia l'antic règim, si s'estimulava la formació de capitals i si hom abordava la intensificació dels conreus, per a la qual cosa eren prèviament necessaris el lliurecanvisme sense restriccions, la reforma hisendística i la reforma agrària. El lliure canvi —que hom anà moderant, gradualment— era per a Flórez un element essencial en la lluita contra l'antic règim i la

10. Aquests hàbits de treball de Flórez eren freqüents a la primeria del segle XIX. La dificultat d'identificació dels autors utilitzats consisteix en el fet que no era costum de citar-ne la procedència; per tant, es podia donar el fet, no pas poc corrent, que Flórez utilitzés el text d'un autor que estigués influït alhora per un altre autor. Evidentment, tot això ha fet encara més laboriosa la recerca d'Almenar.

11. Vegeu S. ALMENAR, *Estudio preliminar*, p. LXXXIV.

reacció ancestral espanyola. Hom preconitzava també la liberalització tant del sistema monetari com de la paritat entre l'or i la plata.

El tractament de la desamortització i de la reforma agrària constitueixen els aspectes més lúcids i progressistes (o obertament radicals) del pensament econòmic de Flórez. La defensa de la modernització de l'emfiteusi, de la necessitat que l'estat repartís les terres del clergat entre els camperols pobres en règim emfiteutic, de la conveniència de crear explotacions familiars —basades en conreus intensius i no en els cereals— adreçades a la comercialització i a l'acumulació de capital (acumulació que no es produiria si es generalitzava el règim de terratinents en el context d'un país pobre i retardat) eren mesures que si s'haguessin aplicat haurien tret, ben segur, Espanya de la seva letargia històrica. L'estat havia de tenir, per tant, un paper central en la distribució de les terres. En un marc de dinamisme nou en la creació de la riquesa, la industrialització (que Flórez pressuposava lligada inicialment al ferro i al carbó), ja sorgiria —hom era ací potser un poc ingenu— de manera espontània.

En conjunt, Flórez ha estat un autor maltractat per la història (i pels historiadors), perquè representava un corrent radical que fou esclafat reiteradament a partir del 1823. Flórez sempre fou considerat, en el fons, un autor perillós, i hom n'ha parlat només com a defensor de fantasies aïllades i utòpiques.¹² La revaloració de la figura de Flórez ha estat lenta,¹³ i alguns autors no li han dedicat prou atenció en tant que element significatiu per comprendre les dificultats i la impossibilitat d'esdevenir hegemònics per part dels projectes alternatius a l'antic règim sorgits a la primeria del segle XIX. Tot amb tot, l'estudi analític i no gens encomiàstic d'Almenar contribueix a resituar Flórez tenint en compte la relativitat històrica (puix que cal interpretar les idees també en funció del context on apareixen). Cal detectar les limitacions del seu pensament, car, tal com ve a dir Josep Fontana, Flórez potser no era prou revolucionari dins de la seva època, però cal reconèixer-li també una lucidesa en reflexionar sobre la realitat espanyola i l'aportació d'instruments analítics prou útils per empènyer el país en la direcció del progrés històric. Per dir-ho amb mots d'Almenar, «Flórez no va construir en absolut un nou sistema teòric, però va tenir la tenacitat d'enfrontar-se davant dels problemes econòmics del seu temps amb un esforç analític, racionalitzador, que no tindria molts imitadors en la segona meitat del XIX».¹⁴

La present edició inclou també una extensa i suggestiva *Introducción. Sobre la historia nacional del pensamiento económico* (ps. VII-XXXIII), d'Ernest Lluch,

12. Vegeu J. ACOSTA SÁNCHEZ, *El desarrollo capitalista y la democracia en España* (Barcelona 1975), ps. 27 i 37. J. MALUQUER DE MOTES BERNET, en el seu llibre *El socialismo en España 1833-1868* (Barcelona 1977, 410 ps.), enfoca ben altrament el paper que féu Flórez dins dels corrents progressistes i discrepa obertament de l'opinió de J. Acosta Sánchez sobre la importància ideològica, escassa, que va tenir l'autor asturià. Josep Fontana, per un altre costat, considera com a inviable i políticament inconseqüent el programa agrari de Flórez, perquè la solució objectiva als problemes del camp espanyol havia d'ésser la via revolucionària (Josep FONTANA, *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, Esplugues de Llobregat 1973; vegeu-ne les ps. 166, 169-172 i 181).

13. Ultra els treballs ja ressenyats, cal citar, a tall d'exemples de l'interès renovat per Flórez, Fabián ESTAPÉ, *Las «Reflexiones sobre la variación del precio del trigo»*, de Juan López de Peñalver, «Anales de Economía» (1953-1955), vols. XIII-XV, núms. 49-60 (reproduït a F. ESTAPÉ, *Ensayos sobre historia del pensamiento económico*, Esplugues de Llobregat 1971, ps. 106-135; vegeu especialment la p. 108); Fabián ESTAPÉ, *Proteccionismo, autarquía y librecambio. Perspectiva histórica y situación actual*, conferència feta a Madrid el 28-4-1966 i reproduïda als *Ensayos sobre economía española* (Esplugues de Llobregat 1972, ps. 291-335) del mateix F. Estapé; J. ARANGO, *La crítica de Flórez Estrada a la desamortización de Mendizábal: una oportunidad perdida para el capitalismo español*, «Revista del Trabajo», núm. 31 (1970); Pierre PONSOT, *Révolution dans les campagnes espagnoles au XIXe siècle: les désamortissements*. *Revue des études récentes*, «Études Rurales», núm. 45 (gener-març de 1972).

14. Vegeu S. ALMENAR, *Estudio preliminar*, p. CXV.

que intenta de definir el mètode de la història nacional del pensament econòmic, mètode que explicaria els motius pels quals la transmissió de les idees es fa d'una manera o d'una altra segons les característiques del país receptor. Lluch repassa les principals aportacions al tema del flux internacional de les idees econòmiques, des de T. W. Hutchison i Joseph Dorfman fins a Joseph J. Spengler, i, en general, a la qüestió de l'expansió dels coneixements científics (George Basalla, Simon Rottemberg). Un cop caracteritzats els principals manuals que assagen de sintetitzar les històries nacionals del pensament econòmic —el cas de José Calvet de Magalhaes per a Portugal, A. I. Pashkov per a Rússia, Edward Lipinski per a Polònia, Oreste Popescu per a Argentina, G. H. Bousquet per a Itàlia, C. W. Yoodwin per a Austràlia i Canadà, Tamotsu Matsuura per al Japó, per citar uns quants exemples—, Lluch explica tres mètodes bàsics d'anàlisi: a) «la tipologia del retard en el desenvolupament econòmic» com a base d'interpretació, que és el mètode que suggereixen autors ben diferents entre ells, com ara Alexander Gerschenkron, Ronald L. Meek en estudiar els fisiòcrates o Franco Venturi; b) «les traduccions com a índex», mètode utilitzat per Robert Sidney Smith, Lipinski, Irene Hasenberg Butter, A. Gerschenkron, Fritz Redlich i K. E. Carpenter, i, a Espanya, per John Reeder, Francisco Cabrillo i Emili Gasch, per exemple (es tracta d'un mètode que cal utilitzar amb cautela —cal detectar on acaba la traducció i on comença l'adaptació— i al qual convé aplicar l'ajut de l'estadística); i c) «la determinació de "plagis" o introduccions peculiars», introduït per Estapé i emprat pel mateix Lluch, per Santiago Lanzuela i per Almenar, especialment adequat per estudiar el pensament econòmic a Espanya, país que —tot sigui dit de passada— ha fet una aportació gairebé nul·la a la ciència econòmica. Lluch proposa ací un procediment per comparar dos textos econòmics i per detectar-ne i mesurar-ne la influència de l'un sobre l'altre (en el cas d'Almenar la recerca ha consistit a comparar un text amb una quantitat increïble de tractats).

Finalment, esdevé irresistible la referència a l'article de Lluch publicat en el núm. 8 (octubre-desembre de 1964) dels «Anales de Economía» per poder comprovar l'avenç científic que suposa l'estudi d'Almenar sobre Flórez Estrada. Lluch hi criticava —tot i ésser una fita important— l'edició feta per Artola i Martínez Cachero, car «l'edició crítica era encara més necessària en el cas de Flórez Estrada, ja que sobretot el *Curso de economía política* experimentà, en les seves edicions diverses, modificacions prou importants com per exigir un tractament adequat en l'edició de les obres».¹⁵ A més, Lluch assenyalava ja una influència de Sismondi sobre Flórez,¹⁶ que la introducció de l'element «canvi» dins de l'esquema de Flórez no era una innovació, perquè això ja ho havia fet James Mill, i que el *Curso* no tingué la repercussió que suposava Martínez Cachero. No cal dir que tots aquests punts (suscitats potser per primera vegada per Estapé, el mestre de Lluch?), i molts més, han estat aclarits per Almenar. El lector pacient, llegint Flórez, comprendrà fàcilment per què no pogué tenir continuïtat, dins l'Espanya del segle XIX, el pensament d'un home que el 10 de juliol de 1837 escrivia al seu cosí M. M. Acevedo: «*Nos hundimos, nos hundimos si no se varia, no precisamente de hombres sino de sistema.*»¹⁷

FRANCESC ARTAL

15. Vegeu l'article d'E. Lluch citat a la nota 9, p. 814.

16. Segundo Bru ha dedicat la seva tesi doctoral a l'estudi de Sismondi (*La economía política de Sismonde de Sismondi*, 2 vols, Universitat de València, 1976). Vegeu, especialment, del mateix S. BRU, *La difusió a Espanya de les idees econòmiques de Sismondi*, publicat en el núm. 10 de «Recerques» (Barcelona 1980, ps. 33-50).

17. Citat per S. ALMENAR, *Estudio preliminar*, p. LVIII.